

Al met al heeft Reynders een degelijke studie geschreven. Blijkens de eerste hoofdstukken is zij niet alleen goed ingevoerd in de Oudfranse (vak)literatuur maar ook in staat eigen standpunten in te nemen. In de latere hoofdstukken weet zij meestal zorgvuldig te argumenteren, en dat in een rustige en heldere stijl. Hopelijk draagt dit proefschrift ertoe bij dat alle fragmenten van deze interessante tekst eindelijk eens samen worden uitgegeven, volgens de huidige stand van het onderzoek. De slordige en moeilijk bereikbare uitgave van het leeuwendeel door Bormans (uit 1871) is hoognodig aan vervanging toe.

A.Th. Bouwman

Het volle leven: Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (ca. 1550-1800) / René van Stipriaan.
Amsterdam: Prometheus, 2002. – 351 p.
ISBN 90-5333-997-3 Prijs: €32,50

Het volle leven van René van Stipriaan is een prachtig boek dat de enthousiaste receptie die het in de pers heeft gekregen meer dan waard is. Het boek biedt een sprankelende en gevarieerde kennismaking met de vroegmoderne Nederlandse culturele wereld. Via Van Stipriaans beeldende taalgebruik en de daadwerkelijk illustratieve illustraties komt de wereld van Bredero, Vondel en Hooft, van Bontekoe, Bekker en Pels, van Poot, Corver en Paape tot leven. *Het volle leven* is een reisgids. De lezer gaat een avondje naar het Amsterdams toneel, kijkt door microscopen naar de mens en door telescopen naar de macrocosmos, ziet de Republiek worstelen in haar ontstaansstrijd, brengt verre landen in kaart, bezoekt de statige buitens in de Beemster, ontdekt de Rozenkruisers, bezoekt de drukkerij van Plantijn, koopt stiekem verboden lectuur onder de toonbank, ziet de discussies tussen cartesianen en voetianen hoog opslaan, deelt de natuur in handzame kabinetten in, maakt de eerste steenlegging van het genootschap Felix Meritis mee, drinkt thee met Wolff en Deken in het rieten kluisje, ziet de economie vervallen, de revolutie naderen. En overal is de literatuur: als opstoker der gemoederen, commentator op religieuze twisten, propaganda voor politieke groepen, verbeelding van de kosmische harmonie, om te stichten en te vermaken. Maar waarschijnlijk hoef ik u dit helemaal niet te vertellen: u heeft het boek al lang gelezen, u gebruikt het misschien zelfs al in uw colleges.

Deze recensie betreft niet zozeer Van Stipriaans boek als wel zijn boek als leermiddel. Ik wil

enkele reflecties optekenen over de studeerbaarheid van *Het volle leven*, over de bruikbaarheid ervan voor colleges Vroegmoderne Nederlandse taal en cultuur. Weliswaar is het niet als leerboek geschreven, maar op die manier komen tevens vragen aan de orde, m.n. over de ordening van het boek en over de structurering van het materiaal, die de merites van het boek ook los van het onderwijs raken.

Het boek leent zich uitstekend als inleiding op de literatuur van de vroegmoderne tijd en zal dan ook waarschijnlijk het meeste ingezet worden bij eerstejaarscolleges. Men kan de studenten het boek prima zelfstandig laten lezen, naast de colleges, bij wijze van introductie op de periode. In de werkcolleges kan men dan losjes refereren aan het werk. De calculerende student behoeft echter meer stok achter de deur: als het boek niet als tentamenstof wordt meegenomen, dan zal het op de plank blijven staan. En dan beginnen de problemen, want wat bevraagt men eigenlijk uit *Het volle leven*? Het boek is zo vol, dat men de studenten onmogelijk op kale feiten kan toetsen. Wanneer leefde Vondel en welke genres beoefende hij? Wat is de humorenleer? Wat voor soort blad was de *Post van den Neder-Rhyn*? Uit welke onderdelen bestaat een embleem? De antwoorden op deze vragen zijn wel ergens in het boek te vinden, maar zij staan – vaak zonder veel onderscheid – ingebed in vele, vele andere feiten, namen en titels en het is niet verwonderlijk dat studenten al snel door de bomen het bos niet meer zien.

Chronologie gaat ook de redding niet zijn: het boek cirkelt steeds door de tijd heen, veel hoofdstukken beginnen min of meer eind zestiende eeuw om dan door te groeien naar het einde van de zeventiende of het begin van de achttiende eeuw. Het volgende hoofdstuk springt dan weer terug. De achttiende eeuw zelf is grotendeels gevat in het laatste hoofdstuk en daar moeten dan plots zo veel nieuwe ontwikkelingen gegeven worden, dat het echt onoverzichtelijk wordt.

Ook de opeenvolging van literaire stromingen en de ontwikkelingen in genres bieden weinig houvast: het is vrijwel onmogelijk om op basis van dit boek alléén de studenten duidelijk te maken wat de rederijdersliteratuur was en waarin deze verschilt van de nieuwe Renaissanceteksten. Informatie over de onderlinge verhouding rederijkerij, Humanisme en Renaissance moet bijengesprokkeld worden over veel verschillende hoofdstukken, en dan zijn zij vaak ook nog eens behoorlijk vaag. Een deelantwoord op de verhouding Middeleeuwen-Humanisme-Renaissance kan de student bijvoorbeeld vinden op pagina 127. Daar stelt Van Stipriaan bij de

bespreking van allegorieën – hun werking in kunst, literatuur, geschiedschrijving en bijbel – dat in de Middeleeuwen het klassiek allegorische denken geheel in dienst was komen te staan van de christelijke theologie. Hij vervolgt:

Door de filologische activiteiten van humanisten werden klassieke en christelijke wereld weer wat uit elkaar getrokken, maar dat leek alleen maar tot nog meer ruimte te leiden voor het leggen van verbanden tussen antieke en christelijke vormen van 'weten'. In de Renaissance waren de verborgen inzichten vaak tegelijk goddelijk en werelds. En als gevolg van de diepgaande studie van de klassieke bronnen werd het reservoir aan betekenisrijke beelden alleen nog maar groter.

Knappe student die hiermee uit de voeten kan.

Het einde van de Renaissance is ook enigszins impressionistisch. Van Stipriaan laat na de Renaissance een periode aanbrenen van Frans-klassicisme, satire, ironie en libertinisme. Hij gaat in op de poëtenstrijd, op de hekelcultuur (Weyerman), die hij verklaart via de economische stagnatie vanaf eind zeventiende eeuw en door het Frans-klassicisme: geloof in regels leidt tot ruzies en stilstand. Zijn stelling dat het moeilijk vast te stellen is hoe sterk het economisch verval ingreep op het culturele leven van de achttiende eeuw, suggereert dat dit wél het geval was: de hekelcultuur zou hier een effect van zijn en die zou weer 'overslaan' naar het toneel. Het zijn dit soort suggesties die het boek niet veel helderder maken en die neigen naar een achttiende-eeuwse interpretatie van de ontwikkelingen. Maar dat men in die tijd het economisch verval als oorzaak zag voor moreel en literair verval, wil nog niet zeggen dat wij nu die redenering klakkeloos moeten overnemen. Het is onduidelijk wanneer nu precies de door Van Stipriaan beschreven 'sfeer van verstarring en ingekeerdheid die zo lang over de Nederlandse letteren had gelegen' is begonnen, maar waarschijnlijk met de introductie van het Frans-klassicisme, dat hij inderdaad als een star wettensysteem omschrijft. In hoofdstuk 6 duidt Van Stipriaan deze 'crisis in de literatuur' weer als 'onvermogen om aan te sluiten bij nieuwste inzichten in de natuurwetenschap en filosofie'. Ook hier gaat het weer om suggestieve uitspraken waar de specialist zich wel iets bij kan voorstellen, maar die niet worden uitgewerkt of beargumenteerd, zodat zij in de lucht blijven hangen. Wat Van Stipriaan geloof ik bedoelt is dat dichters als Poot rond 1720 én de fysico-theologische dichters na hen natuur 'nog altijd' belaadden met morele, mythologische en religieuze betekenissen en niet – zoals Bellamy ná 1780 de persoonlijke esthetische natuurbele-

ving centraal stelden. Empirisme wordt hier tot model voor goede literatuur verheven, en omdat daarnaast literatoren die wél aansloten bij de nieuwste inzichten uit de filosofie (Lodewijk Meijer, Hendrik Doedijs, Jakob Zeeus, Willem Goeree, Arnold Houbraken, Cornelis de Bruyn bijvoorbeeld) niet tot de canon behoren en niet of nauwelijks behandeld worden, lijkt de 'sfeer van verstarring' eerder voort te vloeien uit de perceptie van de auteur dan uit de tijd van het Frans-klassicisme.

Veel onduidelijkheid lijkt te komen doordat Van Stipriaan elegante verbanden wil maken in de grote variëteit aan onderwerpen. Tot een daadwerkelijke structurering komt hij echter niet en de gesuggereerde verbanden maken het boek vaak onduidelijker dan dat zij het leesbaar maken. Zo suggereert hij – omdat hij van canonvorming naar periodieken wil overstappen – dat tijdschriften in de achttiende eeuw vooral ontwikkeld worden vanwege een probleem in de afzetmarkt: de Nederlandse uitgevers verliezen hun Franse handel, het aantal Nederlandstalige titels neemt toe en die moeten ergens afgezet worden; de oplossing zou gevonden worden in het periodiek. Een en ander moet ook verklaren waarom de canonvorming blijft steken na het *Panpoëticon Batavum*: 'Aldus was het niet zozeer de canon als wel het nieuwe boek dat volop de aandacht vroeg'. De lezer blijft met veel vragen achter.

Ook al is er vooral op de behandeling van de achttiende eeuw veel aan te merken – zo vind ik de titel voor het laatste hoofdstuk 'Dromen van betere tijden' niet in verband staan met de maatschappelijke slagkracht van de achttiende-eeuwse letterkundige wereld –, toch doet me dat niet concluderen dat het boek onbruikbaar is voor in de colleges. Er dient alleen een belangrijke keuze gemaakt te worden: wil men het college (blijven) vormgeven naar literaire vormen, genres en stromingen, of volgt men Van Stipriaans functionalistische benadering en kiest men voor een meer cultuurhistorische benadering? In het eerste geval zal de docent veel moeten sturen, passages moeten verduidelijken, primaire literatuur moeten aanleveren om de gesignaleerde ontwikkelingen vaste vorm mee te geven.

In het tweede geval zou men de weken kunnen indelen naar de verschillende functies die literatuur bekleedde in de vroegmoderne tijd. Bij de week 'Literatuur als sociaal bindmiddel' kan men dan aandacht bieden aan de rederijderskamers, het voorlezen van literatuur, gelegenheidsgedichten, drempelgedichten bij bundels. 'Literatuur en politiek' bespreekt de Opstand, het Wilhelmus, pamfletten en de Bestandstwisten.

In de week 'Literatuur en (natuur)wetenschap' passeren humorenleer, microcosmos-macrocosmos, rationalisme, en fysico-theologie de revue. Aan de hand hiervan kan men wellicht aandacht besteden aan de ontwikkeling van een allegorische via een emblematische naar een empirische literatuuropvatting. Bij 'Productie, distributie en consumptie van literatuur' wordt de geldelijke kant besproken, de grote rol die uitgevers speelden, de lezers waarvoor men schreef. Identiteitsvorming kan een thema zijn, net als canonvorming. Uitgangspunt is steeds om te laten zien hoe Nederlandse vroegmoderne literatuur gestalte kreeg binnen deze velden, hoe die literatuur steeds een actieve rol speelde. Literaire teksten zijn dan steeds voorbeelden: een volledig chronologisch overzicht kan niet gegeven worden, veel canonieke werken zullen onbesproken blijven. Genreleer en stromingen verdwijnen dan grotendeels naar het tweede jaar.

Men zou samen met de studenten kunnen kijken naar de selectiecriteria van Van Stipriaan om zo zijn achterliggende literair-historische visie te ontrafelen. Laat ze de index eens kritisch door nemen, misschien die naast een index van een oude literatuurgeschiedenis leggen, en bestuderen waarom aan bepaalde auteurs veel of weinig aan-

dacht wordt besteedt. Zo kunnen ze ontdekken dat Antonides van der Goes maar éénmaal wordt genoemd – in een rijtje namen van auteurs waarvan David van Hoogstraten het verzameld werk verzorgde –, terwijl aan Janus Dousa op verschillende plaatsen uitgebreid aandacht wordt besteed. Waarom is dat? Niet zozeer vanwege Dousa's literaire productie, maar vanwege zijn rol in het beleg van Leiden, het zingen van zijn Latijnse teksten bij de feestelijkheden rond de opening van de Leidse universiteit, zijn medeplichtigheid aan het creëren van de Batavenmythe etc. Blijkbaar is Van Stipriaan meer geïnteresseerd in canonvorming, in de maatschappelijke rol van literatoren en de manier waarop zij hun tekstuele productie inzetten voor politieke doelen, voor natie/identiteitsvorming, vechten voor individuele vrijheid.

Zo is *Het volle leven* niet het ideale handboek dat de grote lijnen in overzichtelijke punten op een rijtje zet. Maar voor iedereen die thuis wil raken in de vroegmoderne letterkunde is het een spannende gids, die weliswaar sommige gebieden niet of nauwelijks in kaart brengt, maar die aanzet tot verdere ontdekkingsreizen.

Inger Leemans